

MUZEUL BRUKENTHAL

STUDII ȘI COMUNICĂRI

7

Veturia Jugăreanu

CRÎMPEIE DE CULTURĂ DIN SECOLUL
AL XV-LEA, OGLINDITE ÎN COLECȚIA
DE INCUNABULE A BIBLIOTECII
BRUKENTHAL DIN SIBIU

★

SIBIU 1956

Studii și Comunicări

7

Veturia Jugăreanu

CRÎMPEIE DE CULTURĂ DIN SECOLUL
AL XV-LEA, OGLINDITE ÎN COLECȚIA
DE INCUNABULE A BIBLIOTECII
BRUKENTHAL DIN SIBIU

SIBIU 1956

COLEGIUL DE REDACȚIE

Responsabil; *Nicolae Lupu*

Membri: *Mircea Avram, Julius Bielz,
Nicolae Dunăre, Carol Göllner, Teodor
Ionescu, Cornel Irimie, Harald Krasser,
Liviu Periș*

CRIMPEIE DE CULTURĂ DIN SECOLUL AL XV-LEA, OGLINDITE ÎN COLECȚIA DE INCUNABULE A BIBLIOTECII BRUKENTHAL DIN SIBIU

de *Veturia Jugăreanu*

Este cunoscută în deobște importanța secolului XV, prin apariția tiparului, invenție a lui Gutenberg, care înlesnește posibilitatea ne mai întâlnită pînă atunci, de răspîndire a cărții și totodată prin marcarea unei perioade în care vechiul și noul, evul mediu și renașterea se întîlnesc în mod curent, fie combătîndu-se, fie împletindu-se unul cu altul în aceeași operă.

Delimitarea unei epoci istorice este o acțiune convențională. A fixa evul mediu pînă în secolul XV și deodată cu intrarea în acest secol a ne considera exclusiv în renaștere, este ceva ce nu corespunde realității. Tipăriturile sec. XV sînt dovada cea mai convingătoare a acestui fapt.

Încă din sec. X, odată cu schimbarea condițiilor economice și mai ales cu dezvoltarea comerțului, se pun bazele renașterii. Starea materială îmbunătățită a creat posibilități oamenilor de atunci să cultive atît dragostea pentru știință, cît și gustul pentru frumos. Astfel în sec. XII, XIII și XIV aceste preocupări iau avînt, se dezvoltă, pentru ca să culmineze în sec. XV și XVI.

În tipăriturile din sec. XV nu se reflectă numai preocupările intelectuale ale celor două sau trei secole anterioare: Odată cu invenția tiparului și cu înmulțirea cărților se tipăresc lucrări de teologie specific medievală, se editează operele părinților bisericii, reprezentanți ai apologeticii sau patristicii, operele teologilor scolastici, precum și acelea ale filosofului grec Aristotel, fie în original, fie în comentarii. Filosofia sa era singura acceptată în mod oficial de creștinism, după sec. VII. Este interesant de observat în continuare apariția unor cărți noi, influențate în mod vădit de unii filozofi orientali, printre care se întîlnește și Averroes, al căror curent, acela al averroismului latin, făcea opoziție scolasticii.

Nelipsit de importanță și reflectînd și interesul manifestat pentru antichitate, este faptul că tot acum apar și operele clasicilor greco-romani, reactualizați și răspîndiți în dauna scrierilor cu conținut religios.

În general, avem de-a face deci cu cărți al căror conținut prezintă variații extreme. De la cel mai pur și dogmatic principiu de credință creștină, îmbinat mai târziu cu filozofia artistotelică, vădit forțată pentru a se încadra în creștinism, trecând prin disciplinele științei, ca medicina, dreptul, retorica, istoria și ajungând în cele din urmă la reînvierea artei și literaturii antichității greco-romane, cu toate formele ei de manifestare a frumosului, toate s-au întâlnit în acești câțiva ani.

Prima sursă de inspirație, pe textul și comentariul căreia s-au dus cele mai vehemente dispute, a fost biblia. În biblioteca noastră, biblia este reprezentată printr-un număr de exemplare relativ mic, dar foarte prețios. Colecția posedă trei biblii din renumitele ediții ale lui Anton Koberger din Nürnberg. Cea mai veche este ediția din 1478, în limba latină și două exemplare din anul 1483, în limba germană. Ultima este cunoscută prin xilogravurile colorate și prin caracterul frumos al liparului. Între edițiile cu comentar există apoi „Biblia latina cum postilla“ a lui Nicolai de Lyra și „Biblia latina“ cu glose de Walafrid Strabo și cu interlineare de Anselmus Laudensis. Biblia cu comentar a lui Nicolai de Lyra este tipărită la Eichstadt de tipograful Reyser, între anii 1478—1499, iar Biblia latină cu glose este o ediție de la Basel, în jurul anului 1480, al cărui tipograf, dacă ținem seamă de caracterul literelor, s-ar părea să fie Johann Nider.

Urmărind în mod cronologic prima perioadă din cultura bisericii creștine, — așa numita apologetică sau patristică — găsim între primii reprezentanți pe Hieronimus. Născut în Stridonul Dalmației, la anul 340, se face cunoscut prin studiile lui foarte variate pentru acea vreme. El a tradus din limba greacă vestita istorie a bisericii creștine a lui Eusebiu de Caesarea. Tot atât de vestit este și prin scrierea „Vitae patrum“. Această carte se găsește la noi într-o ediție a lui Koberger, din anul 1483, și într-o alta a lui Octavianus Scotus, tipărită la Veneția tot în anul 1483. Două ediții din „Epistolae“, pe care de asemenea le numărăm în fondul nostru și prin care autorul lor amintit combate ereziile, sînt tipărite, prima la Veneția, la 1488, de Andreas Torresanus de Asula, iar a doua, la 1496, de Ioannes Vercellensis.

La fel de pregătît în ceea ce privește bogăția cunoștințelor teologice și filozofice ca și primul, Augustinus, care în treacăt fie spus, era în continuă dispută cu Hieronimus, se face cunoscut prin scrierile lui polemice, dogmatice și filozofice. Cea mai importantă din operele lui este „De civitate dei“ pe care o avem în trei ediții, una tipărită de Petrus Schoiffer la Mainz, în anul 1473, a doua tipărită la Veneția de Gabriel Petrus de Tarvisio, la

1475, iar a treia de Johann Amerbach, la Basel în 1489. Amintim de asemenea și „Liber epistularum“, tipărită probabil la Strassburg de Johann Mentelin și „De trinitate“, apărută la Basel, în tiparul lui Johann de Amerbach, în anul 1489.

Un alt apărător al credinței creștine, cunoscutul apologet Johannes Damascenus (sec. VIII), a luptat contra iconoclaștilor și a cunoscut bine filozofia lui Aristotel, scriind un extras din „Logica“ acestuia. În colecția noastră întâlnim numai opera „Varlaam și Josaphat“, tipărită la Speyer în jurul anului 1477.

Din reprezentanții apologetici (sec. I—VII), după cum am văzut, biblioteca noastră posedă un număr destul de restrâns. Lipsesc operele lui Origen sau Tertulian — în primele tipăriri — dar Augustin cu opera sa „De civitate dei“ înlocuiește oarecum aceste lipsuri, fiind una din cărțile de bază pentru fundamentarea creștinismului în această epocă. Augustin e socotit — după cum se știe — ca unul din filozofii creștinătății antice.

În sec. VIII, ia naștere un curent filozofic specific evului mediu, scolastica, curent care s-a fixat definitiv în sec. XI și a durat pînă în sec. XVII, cînd ia sfîrșit. După scolastică filozofia este slujitoarea teologiei; ea dă numai altă formă aceluiași conținut teologic, stabilind regulile de comportare ale omului pe temeiul dogmelor abstracte ale bisericii și nu pe realitate. Scolastica a acceptat, din filozofia antică, filozofia lui Aristotel și anume acea parte care se preta interpretării ei idealiste. În sînul acestui curent se ivesc apoi mai multe grupări.

Reprezentantul oficial al scolasticii a fost Thomas de Aquino care exprima punctul de vedere al dogmaticii catolice, îmbinată cu un aristotelism fals, folosit atît în scopul de a fundamenta dogmele, cît și rînduieșile feudale dominante.

A doua grupare, aceea a lui Duns Scotus, încearcă să desfacă filozofia de teologie, — luptă progresistă în acea vreme, — care mai tîrziu a luat o dezvoltare din ce în ce mai mare, sprijinită fiind de laicii care pe tărîm cultural se aflau în opoziție cu clerul.

În timpul în care în apus cultura era reprezentată prin scolastică, în răsărit, și anume în Asia Mică, arabii reușeau oarecum să depășească cultura europeană. Această depășire conșlă în noi preocupări îndreptate spre probleme legate de lumea științei, de medicină, de matematică, geografie, istorie și științele naturii. Unul din reprezentanții culturii și filozofiei arabe a fost Ibn Roșd, cunoscut sub numele de Averroes. Filozofia lui, în general idealistă, conținea totuși tendințe net materialiste. Puternica influență a

acestei filozofii, cunoscută în apus — după cum am mai spus — sub numele de curentul averroist latin, a deșteptat reacție din partea bisericii catolice. Totuși averroismul îndreptat împotriva dogmaticii bisericii dominante s-a dezvoltat cu multă iuțeală mai întâi în Franța, în sec. XIII și apoi în Italia, în sec. XIV—XVI, prin universitățile care existau mai de mult.

Încă din secolul IX, orașul Salerno, lângă Neapole, era cunoscut prin profesorii săi de medicină, de la universitatea din acel loc care a durat 1000 de ani, pînă la 1817. La Paris, în sec. XII, Abelard ținea prelegeri de logică și filozofie, înființînd celebra universitate la care veneau studenți de toate neamurile. La Bologna în Italia, Grațian, un călugăr, ținea prelegeri pe care le audiau de asemenea studenți din toată Europa. Anglia nu rămîne mai prejos, înființînd și ea la Oxford, tot în sec. XII, o universitate, după care urmează apoi alte centre ca Padova, Valladolid (Spania), Rostock (Germania) și Cracovia (Polonia).

Revenind la perioada în care scolastica se consolidează, devenind punctul de vedere oficial al bisericii creștine și urmărind operele de mare circulație aflate și în primele tipărituri din biblioteca noastră, vom aminti în primul rînd pe Aristotel.

Acest filozof al antichității, prin operele lui servește drept fundament atît filozofiei idealiste creștine cît și tendințelor materialiste ale filozofiei arabe.

Operele lui au fost prețuite, studiate, comentate și tipărite cu multă osteneală, atît de reprezentanții culturii apusene cît și de cei din orient. În biblioteca noastră Aristotel e bogat reprezentat atît prin opere originale, dar mai ales prin comentariile la operele lui. Între acestea amintim: „De meteoris“ tipărită la Padua de Laurentius Canozius, în anul 1494; „Metaphysica“ tipărită tot la Padua de același tipograf, în anul 1473; „De coelo et mundo“ cu aceleași date bibliografice ca cele de mai sus; „De anima“, tipărită în 1472 tot la Padua, de același tipograf, sau o altă ediție tipărită la Veneția de Octavianus Scotus, în anul 1496.

Marea majoritate a operelor lui Aristotel, existente la noi, sînt însă comentarii ce însoțesc textul operei propriu zise sau uneori fără textul de bază, comentarii întocmite de unii discipoli ai scolasticii sau al averroismului latin, asupra cărora vom reveni.

În cadrul scolasticii amintim pe același Thomas de Aquino (1225—1275). În biblioteca Brukenthal cea mai veche carte nedatată a lui Thomas de Aquino e tipărită probabil la Basel, de Ruppel, nu după 1468, și are titlul „Summae theologiae secundae partis, liber secundus“. Partea întâi a acestei opere e tipărită la Mainz, în anul 1471, de Schoiffer. Cea mai veche operă

datată e „Super IV sententiarum“ tipărită la Mainz de Petrus Schoiffer în anul 1469. Tot atât de importantă este „Questiones disputatae de veritate catholicae fidei“, tipărită la Köln de Johann Koelhoeff de Lübeck, în anul 1475. Foarte adesea se găsesc în colecția noastră opere ale lui Aristotel, comentate de Thomas de Aquino. Înșirăm câteva titluri: „Super Aristotelis de anima“, tipărită la Augsburg de Günther Zainer în anul 1472, presupusă ca primă ediție din această operă; „De coelo et mundo“, tipărită la Veneția de Gregorius și Ioannes de Gregoriis, în anul 1495; „Super parva naturalia cum textu Aristotelis“, tipărit la Köln de Henric Quentell, în anul 1489; „Commentum în octo libros physicorum Aristotelis“, fără loc și tipograf identificat, tipărită în 1480. În total posedăm 36 de opere ale lui Thomas de Aquino, — opere proprii și comentarii la Aristotel.

În afară de Thomas de Aquino întâlnim însă și pe alți reprezentanți ai curentului scolastic. Amintim printre ei pe Johannes Friburgensis, teolog renumit în ramura moralei și casuisticii, de la care păstrăm: „Summa confessorum“, tipărită la Augsburg de Günther Zainer, în 1476; apoi Versor Johannes (Tourneur) de la care avem, între altele, „Super libro de coelo et mundo cum textu Aristotelis“, tipărită probabil la Köln de Henric Quentell în 1492; Lambertus de Monte, în sec. XV, cu „Copulata in libros de anima Aristotelis“, tipărită tot la Köln de Henric Quentell, fără an; Thienis Gajetanus cu „Commentaria in libros Aristotelis de anima“, tipărită la Vincenza în anul 1486, de Henricus de Sancta Urso. De la unul din profesorii lui Thomas de Aquino și ai lui Bonaventura, Alexandru de Halles (sec. XIII) păstrăm opera „Summae universae theologiae“, tipărită la Padua de Ioan Antonius Birreta și Francisc Gyrardengus, în anul 1489.

De la Bonaventura, cunoscutul mistic, ne-a rămas în colecție „Distinctiones in libros sententiarum“, prima ediție tipărită de Iacobus Wimpfeling la Nürnberg, în anul 1491 și „Disputata in libros sententiarum“, tipărită la Nürnberg de Anton Koberger, în 1500.

O figură cunoscută în această epocă (sfârșitul sec. XII și începutul sec. XIII) este Albertus Magnus, supranumit și „alter Aristotelis“, din cauza cunoașterii foarte amănunțite a operei acestuia. Deși un precursor al renașterii, de o erudiție universală, avînd predilecție pentru științele pozitive, chimie, fizică etc., el combate în scrierile sale punctul de vedere al lui Averroes în interpretarea lui Aristotel. Biblioteca Brukenthal posedă de el „Compendium theologicæ veritatis“, tipărit probabil la Speyer de Petrus Drach, la 1481, sau „Sermones notabiles et formales de tempore et de sanctis“, a cărei tipărire se presupune a fi avut loc la Speyer, întocmită

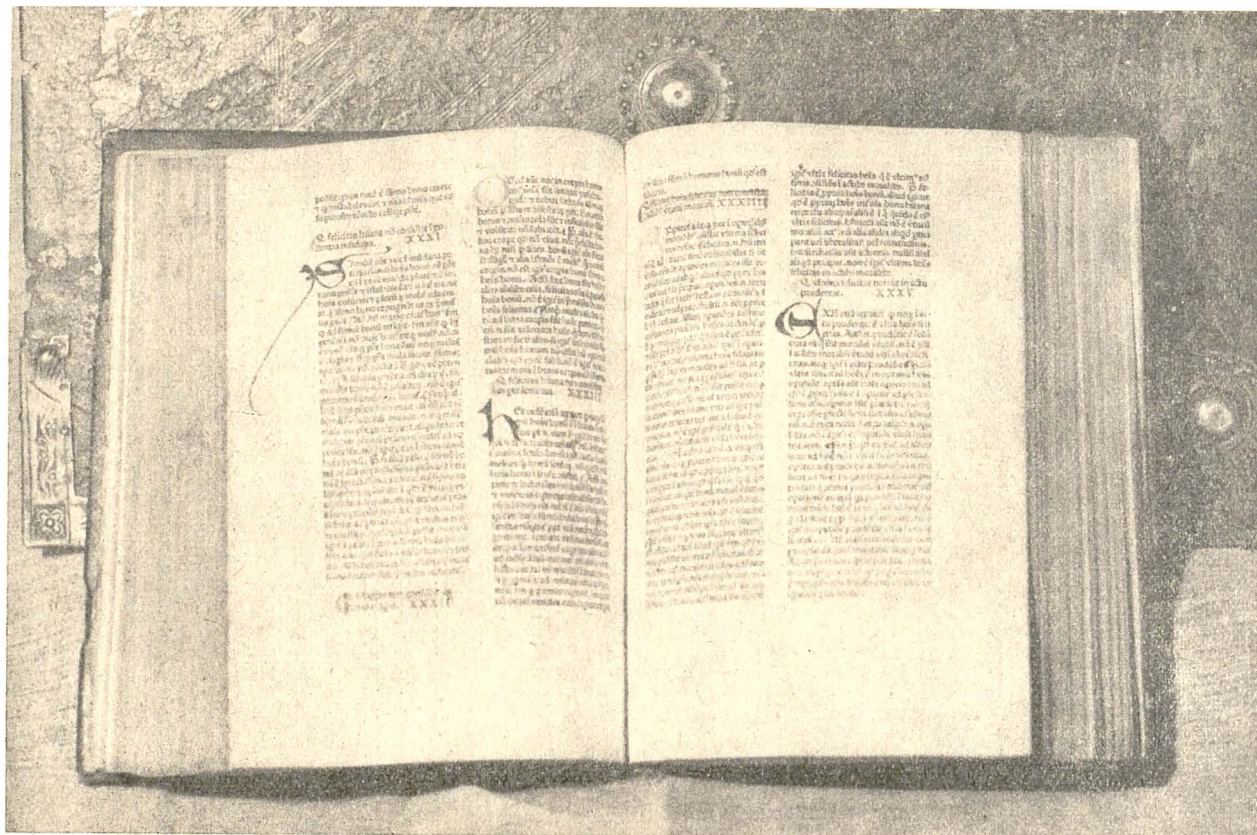

Fig. 1 — Thomas de Aquino, „Liber de veritate catholicae fidei“. Veneția, f. a.
Text pe două coloane cu inițialele scrise de mină în culori.
<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://www.brukenthalmuseum.ro>

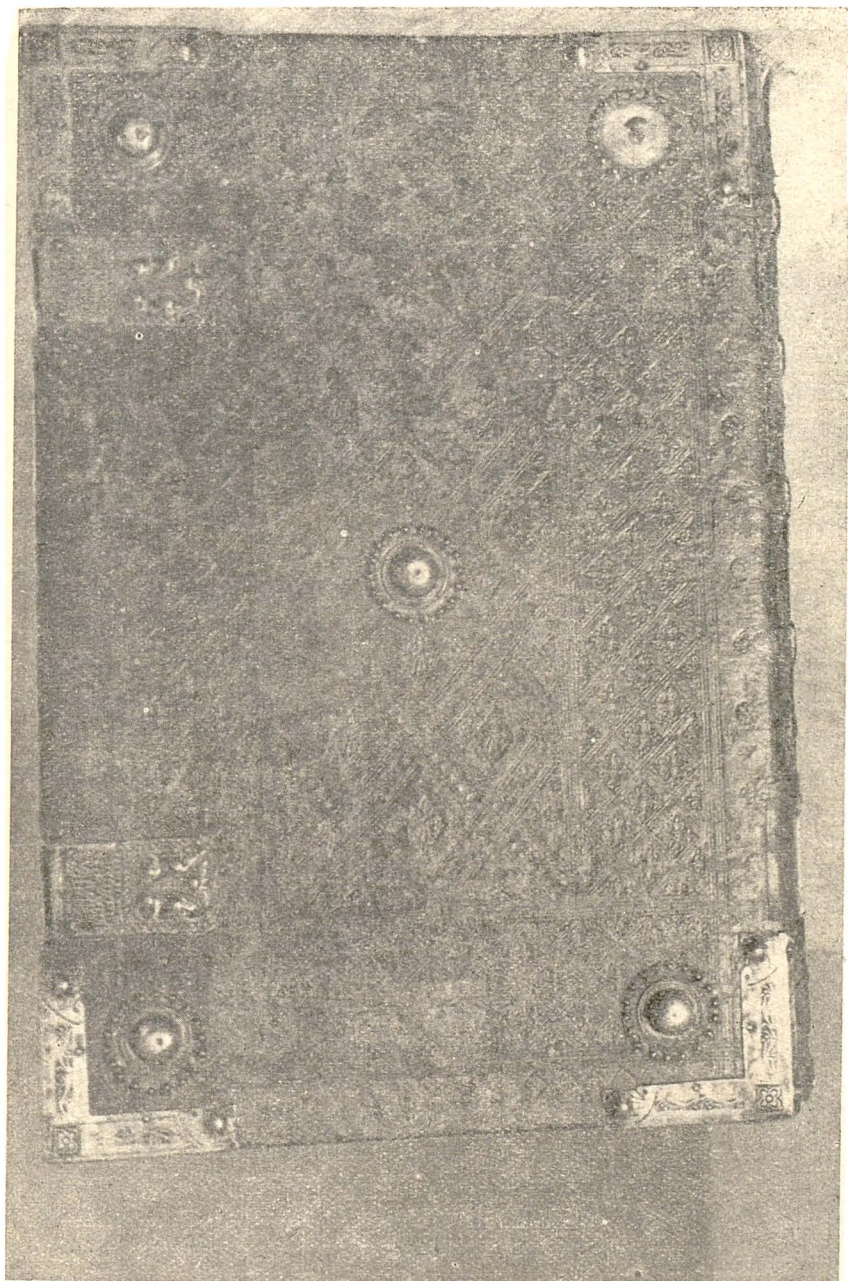

Fig. 2 — Thomas de Aquino, „Summa theologiae”. Basel [1468]. (Cea mai veche carte nedată din bibliotecă). Scoarțe din lemn îmbrăcate în piele, cu ornamente în fier rece. Colțare, bucle și încuietori de alamă.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.brukenthalmuseum.ro>

de același Petrus Drach, în jurul datei 1476, precum și „Philosophia pauperum“, tipărită la Veneția de George de Arrivabrevis, în anul 1496.

De la Petrus Lombardus (sec. XII), discipol al lui Abelard, păstrăm „Textus sententiarum“, tipărit la Basel de Nicolaus Kessler în anul 1486. Este o operă în care dogmele bisericii sînt susținute în spirit clasic scolastic.

O altă forță a scolasticii o reprezintă Petrus Hispanus, cunoscut sub numele de Papa Ioan XXI. De la el avem „Summulae logicae cum Commento Joh. Versoris“, tipărită la Köln, de Hermanus Lichtenstein, în anul 1488; „Copolata omnium tractatum etiam syncategoratum et parvorum logicalium“, tipărită tot la Köln de Henric Quentell în anul 1480: „Exercitium super omnes tractatus parvorum logicalium Petri Hispani“, tipărită la Leipzig de Wolfgang Steckel, la 1500 și încă alte două lucrări din același domeniu.

Printre teologii scolastici care susțineau punctul de vedere al lui Thomas de Aquino, combatînd pe Duns Scotus și pe adepții lui, se numără și Petrus Bergomensis, de la care ne-a rămas „Tabula in libros opuscula et commentaria divi Thomae de Aquino cum concordantiis et autoritatibus S. Scripturae“, tipărită la Veneția de Johannes Rubeus Vercellensis, 1497.

Un alt discipol al lui Thomas de Aquino, Gerhardus de Monte (sec. XV) este reprezentat prin lucrarea „Tractatus ostendens concordiam sancti Thomae et venerabilis Alberti in multis in quibus dictant esse contrarii“, tipărită la Köln de Henric Quentell în jurul anului 1480 și a doua ediție în jurul anului 1489.

Capreolus Johannes Tholosanus (sec. XV) a scris o apărare a lui Thomas de Aquino contra lui Duns Scotus în cartea „Defensionum theologiae divi doctoris Thomae de Aquino libri IV“, tipărită la Veneția de Octavianus Scotus, în anul 1483. În același fel se prezintă și Colonna Aegidius Romanus cu cartea „Expositio domini Egidy romani supra libros elenchorum Aristotelis“, tipărită la Veneția de Bonetus Locatellus, în anul 1946.

Duns Scotus, inițiatorul unei rupturi a curentului scolastic, urmează tot mai mult direcția realistă. El este în același timp și un nominalist de seamă, — curent progresist pentru evul mediu. Din operele lui avem: „Sententiarum liber I et II“, tipărită la Veneția de Bernardinus de Novaria, în anul 1490; „De modis significandi“ sau „Gramatica speculativa“, tipărită la Veneția de Simon de Luere, în 1499; „Super universalibus Porphyrii ac predicamentis ac periermenias Aristotelis“, tipărită la Veneția de Ioan și Gregorius de Gregoriis, în anul 1492, în primă ediție, precum și „Formali-

tates de mente doctoris subtilis scoti“, tipărită la Leipzig de Wolfgang Steckel, după anul 1495.

Dintre discipolii inițiați de Duns Scotus sînt reprezentați în biblioteca noastră Mayronius Francisc cu „Super primum sententiarum“, tipărită la Basel de Nic. Kessler, în anul 1489; Johannes Canonicus cu „Super VIII libros physicorum Aristotelis“, tipărită la Veneția de Bonetus Locatellus, în anul 1492; Burleus Walter cu „Super libros ethicorum Aristotelis“, tipărită la Veneția de Octavianus Scotus, în anul 1481 sau cu „Expositio super artem veterum Porphyrii et Aristotelis“, tipărită la Veneția tot de Bonetus Locatellus la 1491 și altele. Amintim apoi și pe Pelagius Alvarez (sec. XIV) cu „De planctu ecclesiae“, tipărită la 1474, la Ulm, de Johannes Zainer de Rutlingen.

În afară de curentul scolastic reprezentat de Thomas de Aquino, Duns Scotus și de discipolii lor, am amintit mai înainte de influența puternică a curentului averroist latin, inițiat de filozoful arab Averroes.

Din cărțile acestea păstrăm următoarele titluri: „Destructiones destructionem Averrois“, tipărită la Veneția de Octavianus Scotus și Bonetus Locatellus în anul 1495; „Libri phisici cum commentariis Averrois Cordubensis“, apărută la Veneția în tipografia lui Octavianus Scotus, în anul 1495; „De coelo et mundo cum Averrois Cordub. expositionibus“, tipărită de asemenea la Veneția de același Octavianus Scotus, în anul 1495; și „Aristotelis de generatione et corruptione libri II cum commento Averrois Cordubensis“.

Unul din comentatorii cunoscuți în filozofia scolastică ca discipol al lui Averroes a fost și Gandavo Johannes. Acesta a scris comentarii la diferite opere ale lui Aristotel privite din punctul de vedere al lui Averroes. De la el păstrăm „Questiones singulares super libro de substantia orbis“, tipărită la Vicenza, de Henricus de Sancta Urso, în anul 1486, sau „Super libros physicorum Aristotelis“, tipărită la Veneția de Petrus Benzon și Petre Cremonensis, în anul 1488; posedăm de asemenea și opera sa „Questiones super tres libros de anima Aristotelis“, tipărită la Veneția de Otinus de Papia (1497).

În afară de domeniul teologiei și al filozofiei, întîlnim preocupări intense și de mare amploare mai ales în medicină. Universitățile amintite întrețin și dezvoltă mult aceste preocupări. În domeniul medicinei europene o influență hotărîtoare a avut medicina arabă. Avicenna, pe numele său complet Ibn Abdalla Ibmesina sau Abensina (sec. IX), a fost medicul arab la școala căruia s-au format mulți apuseni. Timp de secole cartea lui

„Canon medicinae“ a fost cel mai bun tratat din acest domeniu. Un alt reprezentant al medicinei, tot arab, e Serapion. A trăit în sec. IX și a lăsat o operă practică intitulată „Liber aggregatus in medicinis simplicibus“ pe care o avem în ediția tipărită la Veneția de Reynaldus de Novimagio, în anul 1479. Cartea a fost tradusă din arabă în latină de Simon Iannens și interpretată de Abraam Iudeo Turlusiensi. Este una din primele cărți de medicină în limba arabă. Un alt vestit medic din Persia care a trăit în sec. XI, Rhazes Abubecher, numit și Mohamed Ben Seckaria sau Muhamed Ben Zocharia Abrasi, a scris, între altele, o carte în zece părți, intitulată „Almansor“ și care a fost tradusă în latinește de Ioannes Arculani, cu titlul: „Liber novus cum expositione Arculani“, pe care o avem de asemenea în primă ediție, tipărită la Padua în 1480. Nu i se cunoaște tipograful. Această „Opusculo medica“ e o expunere a unui sistem de medicină bazat în mare parte pe medicina lui Hipocrate.

Medicina din apus a avut și ea reprezentanți de seamă. Intre aceștia sînt Petrus de Argilata (Largellata) din sec. XV, care a studiat medicina după moda de atunci a lui Avicenna. De la el păstrăm „De intensione et remissione formarum“, tipărită la Veneția, în anul 1496, de Bonetus Locatellus Bergomensis. Un profesor de medicină din Bologna, cu numele de Concoregius Iohannes (sec. XV), a lăsat o operă intitulată „De aegritudinibus“, tipărită la Padua de Antonius Carchano, în anul 1485.

Petrus de Apano, filozof și medic (sec. XIII), renumit profesor de medicină, este reprezentat în biblioteca Brukenthal prin scrierea sa „Conciliator differentiarum philosophorum et praecipue medicorum“, tipărită la Veneția de Gabriel Tarvisio, în anul 1476.

Vincentius de Burgundia (sec. XIII) ne-a lăsat „Speculum quadruplex, naturale, doctrinale, morale et historiale“. Biblioteca noastră posedă partea „historiale“, tipărită la Augsburg în anul 1474, cu tipograf neidentificat.

Sylvaticus Matheus, cunoscut sub numele de Moretus (sec. XIV), a scris în limba greacă, arabă și latină, un lexicon medical „Liber pandectarum medicinae“. Este o carte foarte rară, tipărită probabil la Strassburg de Rusch, fără an.

În afară de medicină, colecția posedă numeroase cărți cu subiecte istorice. Vestita cronică a lui Schedel „Liber chronicarum“, tipărită la Nürnberg de Anton Koberger la 1493, întrece orice așteptări prin bogăția xilografurilor. O altă carte cu subiecte istorice, „Mirabilia urbis Romae“, a fost tipărită la Roma de Stefan Planck la 1500, în limba germană. „Cronica Hungarorum“ a lui Thurocz Ioannis, tipărită la Augsburg de Erhard

Ratdolt, la anul 1488, cuprinde istoria Ungariei și a Transilvaniei. În afară de aceasta, cronica despre care este vorba se găsește la noi și într-o altă ediție apărută la Brunno în anul 1488. Se cuvine să amintim aici informația dată de Fitz Giuseppe în revista Transilvania apărută la Budapesta în 1940, în care susține că tipografi care au tipărit această ediție de la Brunno sînt: Conradus Stachel de Blaubeurn; transilvăneanul Andreas Corvus Burciensis de Corona (Andrei Corbu Bîrsanul de Brașov) și Martinus Burciensis de Cseidino (Martin Bîrsanul de Codlea).

Pomponius Laetus (sec. XV) este autorul operei „*Romanae historiae compendium*“, tipărită la Veneția de Bernardinus Venetus de Vitalibus în anul 1499. Amintim apoi pe Rolwinck Werner (sec. XV), cu „*Fasciculus temporum*“, tipărit la Köln de Nicolaus Götz de Sletztstatt, în anul 1474, pe Gaguin Robert (sec. XV) cu „*Gesta Francorum*“, tipărită la Paris de Andreas Bocard, la 1467, pe Coustumier cu „*De Normandie*“, tipărită la Paris de Jean Dupre, în jurul anului 1483, pe Foresti Iacobus Philipus (sec. XV) cu „*Supplementum chronicarum*“, tipărit la Veneția de Bernardinus Ricius, în anul 1492 și pe Merula Georgius (sec. XV) cu „*Antiquitatis vicecomitorum libri*“, tipărit fără an, la Milano, de Le Signeroe și Alexandru Minutianus, precum și multe altele.

O altă disciplină foarte apreciată în acea vreme și folosită mult și în teologie a fost dreptul. Un exemplar interesant de drept penal bisericesc este tratatul lui Institoris: „*Maleus maleficarum*“, tipărit probabil la Speyer de Petrus Drach, în care este tratată în amănunt problema vrăjitoriei.

Un manual de drept din cele mai vechi este „*Landrechtbuch*“ sau „*Sachsenspiegel*“ de Eike von Repkov, tipărit la Augsburg de tipograful Hans Schönsperger la 1482. Conținutul său reprezintă expresia în scris a unei tradiții juridice. Gratianus Franciscus, întemeietorul universității de la Bologna (sec. XII) a scris „*Decretum*“, tipărit în 1472 de Petrus Schoiffer, la Mainz și o altă ediție la Nürnberg, a tipografului Anton Koberger, în anul 1483.

Din sec. XIII îl avem reprezentat pe Baysio Guido cu „*Rosarium decretorum*“, tipărit la Veneția de Andreas Torresanus de Asula în anul 1495. Foarte cunoscute sînt „*Decretaliile*“ Papei Gregorius IX, tot din acest secol, tipărite la Veneția de tipograful Toma de Blavis, în anul 1489.

Mai bogat reprezentat în această ramură, este sec. XIV, unde întîlnim, printre alții, pe Baldus de Ubaldis cu a sa „*Super usibus feodorum*“, tipărită la Pavia de Joannes Antonius Birreta și Franciscus Ghirardengus, în anul 1490; pe Spinellus Nicolaus cu „*Lectura III librorum codicis*“, tipărită

tot la Pavia de Christophorus de Canibus în anul 1491; pe Iabarellis Franciscus cu „Super Clementines“, tipărită la Veneția de Bernard Benalius, în anul 1499; pe Rainerus de Pisis cu „Pantheologia“, tipărită la Nürnberg de Iohann Sensenschmid și Henricus Kefer, în anul 1473; pe Ferrara Iohannes Petrus cu „Practica“, tipărită la Nürnberg de Antonius Koerberger, în anul 1482 și, în sfârșit, pe Andreas Iohannes cu „Lecturae super arboribus consanguinitatis“, anul 1438, fără alte date de publicație, sau cu „Mercuriales questiones super regulis juris“, tipărită la Strassburg de tipograful Henric Eggstein, în anul 1475.

Dintre cărțile tipărite în secolul XV biblioteca posedă pe aceea a celebrului reprezentant al dreptului supranumit și Lucerna juris, pe Tudeschi Nicolaus cu „Super quinque libros decretalium“, tipărită la Milano de Joannes Angelus Scinzenzeler, în anul 1500 și pe Dominicus Geminiano cu „Super VI decretalium“, tipărit la Veneția de Andreas Torresanus, în anul 1481.

În evul mediu gramaticile erau deosebit de apreciate și, cum erau puțin cei care scriau în acest domeniu, autorii lor deveneau foarte cunoscuți și operele lor foarte căutate. Una dintre cele mai vechi cărți de acest gen este „Catholicon“ a lui Balbus (sec. XIII), care pare a fi fost tipărită la Strassburg de Adolphus Busch, în anul 1470. Din secolul XIV păstrăm cunoscuta operă a lui Eyb Albertus „Margarita poetarum“, tipărită la Strassburg de tipograful Georgius Ausner, fără an, operă socotită ca precursora enciclopediilor de astăzi; pe Barzizius Gasparinus cu „Epistulae“, tipărită de Iohann Prüss în anul 1486, fără loc și pe Valla Laurentius cu „Elegantiae de lingua latina“, tipărită la Veneția de Ricius Bernardinus de Novarria, în anul 1491 și o altă ediție la 1500, tipărită tot la Veneția de Manfredus de Sustrevo și Georgius de Rusconibus. Avem apoi pe Peroltus Nicolaus (sec. XV) cu „Cornucopiae sive commentaria latinae linguae“, tipărită la Veneția de Iohannes Taquinus alias de Tridino, în anul 1496 și pe Mannecken Carolus cu „Formulas epistolarum in omni generi scribendi“, în anul 1486, fără datele de publicație.

Una din cele mai apreciate preocupări era și aceea care îmbrățișa literatura și care la noi în bibliotecă e reprezentată, pe lângă clasicii greco-romani, și de cei doi poeți și povestitori ai renașterii, Petrarca și Boccaccio, care caută cu pasiune vechile manuscrise ale scriitorilor antici cu care cuceresc publicul sătul de atâtea discuții teologice. Într-adevăr poeziile și povestirile acestora, în care se întîlnesc scene din viața de toate zilele, legate de dragoste și de bucuria de a trăi, reprezentau ceva nou pentru lumea epocii.

În biblioteca noastră, Petrarca e reprezentat prin „Li sonetti“ și prin „Triomphi“, prima din ele tipărită la Veneția de Pelegrino di Pasquali și Domenico Bartocho de Bologna, în anul 1486, iar a doua în anul 1488; de același autor avem „Opera latina“, tipărită la Basel de Johannes Amerbach, în anul 1496. Dintre operele lui Boccaccio ne-a rămas „De casibus virorum illustrium“ și „De praeclaris mulieribus“, tipărită la Strassburg probabil de Georgius Ausner, fără an, și „Fiammetta“, ieșită de sub tiparul lui Maximus de Butricis, în anul 1491, la Veneția.

Dar în afară de operele acestor scriitori ai epocii se tipăresc acum o mulțime de manuscrise rămase din antichitate, fie din cele cu caracter literar, fie cu caracter istoric sau filozofic. Acest curent cultural cunoscut sub numele de umanism, contribuie intens la lărgirea orizontului de gândire și aduce cu sine cunoașterea și studierea scrierilor literare, istoriografice și filozofice ale antichității.

Lucrări de felul acestora întâlnim des în colecția incunabilelor. Dintre istoricii renumiți ai antichității amintim pe Suetonius (sec. II) cu „Vitae Caesarum“, într-o ediție tipărită la Veneția de Damianus de Gorgonzola de Mediolano, în anul 1493, și într-o a doua ediție, tot de la Veneția, tipărită de Simon Bevilaqua, în anul 1492; pe Appianus (sec. II) cu vestita „Historia romana“, tipărită la Veneția de Bernardinus Pictor, Erhard Ratodt și Petrus Löslem de Langencem, în anul 1477; pe Curtius Quintus Rufus (sec. I) cu prețioasa „Historia Alexandri Magni“, tipărită la Veneția de Ioannes de Tridino alias Taquinus, în anul 1496; Silius Italicus cu „Punica“, tipărită la Veneția de Bonetus Locatellus, în anul 1492; Valerianus Maximus (sec. I) cu „Dicta et facta“, tipărită tot la Veneția de același Bonetus Locatellus, în anul 1493; Iosephus Flavius (sec. I) cu „Opera de bello iudaico“, tipărită în aceeași localitate de Iohannes Rubeus Vercellensis, în anul 1486.

Dintre clasicii latini îl cităm pe Cicero (sec. I î.e.n.) cu „Disputationes Tusculanae“, tipărit la Veneția în anul 1491, fără tipograf; cu „De amicitia“, „De senectute“, „De officiis“, tipărite la Veneția de Bartholomeus de Zanis, în anul 1489 și cu „Epistolae ad familiares“, tipărită tot la Veneția de același Bartholomeus de Zanis, în anul 1500. Cato (sec. III î. e. n.) e reprezentat prin „Cum glossa et moralisatione“, tipărită la Augsburg de Iohannes Schensperger, la 1497; Festus Sextus Pomponius (sec. IV e.n.) prin „De verborum significationibus“, tipărită la Veneția de Octavianus Scotus, în anul 1483; Perseus Paulus Flaccus (sec. I e. n.) cu „Satyrae“, tipărit la Veneția de Antonius Gusaga, în anul 1497; pe P. Vergilius Maro

(sec. I î.e.n.) cu „Opera“, tipărită la Nürnberg de Anton Koberger în anul 1492. Alături de aceștia se află și Publius Terentius Afer (sec. II î.e.n.) cu „Comediae“, tipărit la Strassburg de Iohannes Grünninger, la 1496, sau altă ediție din Veneția, de Albertus Rubeus Vercellensis, în anul 1500; Catullus (sec. I) cu „Carmina cum comento“, tipărit la Veneția de Bonetus Locatellus, în anul 1491; Varro (sec. I î.e.n.) cu „De lingua latina“, tipărit la Veneția de Antonius de Gusago, în anul 1498 și o altă ediție mai veche de la Veneția, tipărită de Octavianus Scotus, la 1483.

În domeniul filozofiei găsim pe Platon (sec. V î.e.n.) în „Opera latina“, tipărit la Veneția de Bernardus de Choris și Simon de Luera, în anul 1491; pe Plotinus (sec. III) cu „Opera“, tipărită la Florența de Antonius Miscominis, în anul 1492; pe Seneca (sec. I î.e.n.) cu „Ad Lucilium epistolarum opus“ fără date de publicație; pe Boetius (sec. V) cu „De consolatione philosophiae“, tipărit la Nürnberg de Anton Koberger în 1473, în condiții artistice deosebite.

Dintre autorii clasici preocupați de științele naturii întâlnim pe Caius Plinius Secundus (sec. I) cu „Naturae historiarum libri XXXVII“, tipărită la Veneția de Iohannes Aluisius, în anul 1499, iar dintre matematicieni, pe Euclide (sec. V) cu „Elementa geometriæ“, tipărită la Veneția de Erhardt Ratdolt în anul 1482. Este reprezentat de asemenea și geograful Strabo (sec. I) cu „Geographiae libri XVII“, tipărită la Roma de Conradus Suneynheyem și Arnoldus Pannartz, în anul 1473, precum și Solinus (sec. I) cu „De mirabilibus mundi“, tipărită la Veneția, după cât se pare de Iohannes Rubeus Vercellensis, în anul 1498.

După ce am arătat conținutul destul de variat al acestei colecții putem face o seamă de considerații pe marginea materialului.

Revoluția culturală legată de invenția tiparului se remarcă în primul rând în conținutul tipăriturilor. Colecția noastră de incunabule semnaleză limpede acest proces. Dacă nu toate aspectele culturii acestei epoci sînt bine reprezentate și semnalate în acest fond de cărți, lucrul se datorește, desigur, preferințelor și preocupărilor posesorilor inițiali, fapt care ne ajută să reconstituim într-o oarecare măsură preocupările și preferințele lor.

Ținînd seama de proveniența incunabulelor bibliotecii noastre și de condițiile sociale ale posesorilor, se poate trage, în linii mari, concluzia următoare: cărțile cu conținut teologic au avut ca posesori persoane din Transilvania, și anume în marea majoritate preoți din satele din jurul Sibiului, sau mînăstirea Dominicanilor din Sibiu ori biblioteca acestui oraș.

În ceea ce privește cărțile cu conținut laic, au fost achiziții mult mai târzii, făcute în cea mai mare parte de baronul Brukenthal, din diferitele centre de cultură din apus. Primele au fost achiziționate pentru uz propriu, răspunzând unor necesități legate de preocupările lor personale, pe când cele din urmă au fost colecționate ca exemplare prețioase de valoare bibliofilă.

Primii posesori sînt persoane ce gîndeau și luau parte la disputele teologice ale acelei vremi. Ei erau foști studenți ai universităților apusene care își mențineau legătura prin aceste cărți cu centrele unde-și făcuseră studiile. În ceea ce privește bogatele însemnări scrise de mîna pe aceste cărți, ele ar urma să formeze un studiu separat.

Ar merita de asemenea să fie studiat și aspectul proporției de tipări-turi, cele italiene întrecînd ca număr pe cele germane. Se deschide în felul acesta posibilitatea de a lămuri unele probleme referitoare la legăturile comerciale ale Transilvaniei cu Italia și anumite influențe culturale din această epocă. De altfel orașul din care ne-au provenit cele mai multe incunabile este Veneția.

Privită în general, colecția noastră de incunabile apare ca un ecou al culturii secolului XV, legat de preferințele și preocupările posesorilor de altă dată.

Cei care doresc să studieze începuturile tiparului și mișcarea culturală oglindită în primele tipări-turi, precum și unele aspecte speciale de istorie economică și culturală a Transilvaniei, găsesc în biblioteca Brukenthal din Sibiu o documentare îndeajuns de completă pentru a obține importante concluzii științifice.

Studiul de față are de scop, în primul rînd, să atragă atenția cercetătorilor din domeniul istoriei asupra acestui prețios material documentar puțin cunoscut și aproape cu totul ignorat de către cercetători.

KULTURELEMENTE DES 15. JAHRHUNDERTS WIDERGESPIEGELT IN DER INKUNABELNSAMMLUNG DES BRUKENTHALMUSEUMS IN HERMANNSTADT

Die in der Bibliothek des Brukenthal-Museums vorhandene Inkunabelnsammlung stellt einen ziemlich wahrheitsgetreuen Spiegel der Kultur des 15. Jahrhunderts dar.

Dieses Jahrhundert hat durch die Erfindung der Buchdruckerkunst sein eigenes Gepräge erhalten und zwar in der Mannigfaltigkeit des Inhalts der gedruckten Bücher. Es gibt Bücher rein dogmatischen Inhalts, solche mit christlich-apologetischen Problemen, heftigen theologischen Auseinandersetzungen wie auch Bücher, die neue Wissenschaften, Medizin, Recht, Geschichte, Geographie und schließlich klassische, griechisch-römische Literatur und die Renaissancedichter Petrarca und Boccaccio enthalten. Die Renaissance ist mit dem Mittelalter und allen seinen Strömungen, angefangen von der Apologetik, Scholastik bis zum Humanismus vertreten.

Das Studium der zu unserer Bibliothek gehörenden Inkunabeln bietet die Möglichkeit, die Entwicklung menschlichen Denkens von den ersten Jahrhunderten des Mittelalters an bis zum Jahr 1500 zu verfolgen. Von der Bibel bis zu den griechisch-römischen Klassikern gehören zu der Sammlung alle Werke, die die Zeit überdauert haben und auch heute noch geschätzt und gesucht werden.

Wenn wir von den Bibeln sprechen, dann ist es weniger ihre große Anzahl als die seltenen und kostbaren Ausgaben, die gemeint sind: die in lateinischer Sprache von Koberger, im Jahr 1478 und die 1483, mit denselben Verlagsdaten versehene, in deutscher Sprache gedruckte Nürnberger Bibel, letztere berühmt durch ihre farbigen Holzschnitte.

Wir haben Werke der heiligen Väter, die Vertreter der Apologese waren: Hieronymus mit „Vitae patrum“, im Jahr 1483 von Koberger ver-

legt und in Nürnberg gedruckt, dann wieder aus demselben Jahr, aber in Venedig verlegt, eine andere Ausgabe; oder Augustin mit „De civitate dei“ von Petrus Schöffler, im Jahr 1473 in Mainz gedruckt.

Weiterhin befinden sich hier in reicher Anzahl die Werke von Aristoteles, sowohl als Einzelwerke wie auch in den dazu gehörenden Kommentaren. Die Philosophie des Aristoteles wurde in dieser Epoche sowohl von den Scholastikern, als auch von der arabischen Philosophie, mit ihrer materialistischen Auslegung, benützt. Es erschienen folglich eine Menge Werke für und gegen den in der Scholastik vertretenen idealen Standpunkt des Thomas von Aquino, oder den materialistischen, der durch den arabischen Philosophen Averroes verfochten wurde.

Sowohl ihre wie auch ihrer Schüler Werke sind in unserer Sammlung in reicher Anzahl vorhanden und geben den Forschern die Möglichkeit, Einzelheiten und uns unbekanntere Anschauungen zu entdecken.

Unter den neuen Schulweisheiten ist die Medizin sowohl durch Werke des Ostens, als auch des Westens gut vertreten. Rhazeze Abubeckr mit seinem „Almansor“, der im Jahr 1480 in lateinischer Sprache verlegt wurde, oder Petrus de Largellata mit „De intensione et remissione formarum“ aus dem Jahr 1496 sind bescheidene Zeugen der vielen Werke, die wir besitzen.

Ebenso zahlreiche Werke sind auch für das Gebiet der Rechtswissenschaft vorhanden. Die älteste juristische Überlieferung finden wir wiedergegeben im „Landrechtbuch“ und im „Sachsenspiegel“ von Eike von Repkove (14. Jahrhundert), das im Jahr 1482 in Augsburg erschienen ist. Den berühmten Rechtsvertreter Tudeschi Nicolaus, auch „lucerna juris“ genannt, finden wir mit seinen im Jahr 1500 in Mailand gedruckten „Decretalien“.

Eine Vorläuferin der heutigen Enzyklopädie ist die in Straßburg gedruckte „Margarita poetarum von Eyb Albertus“ (14. Jahrhundert), das im Jahr 1470 in Straßburg gedruckt wurde.

Zahlenmäßig fehlen die Geschichtswerke an erster Stelle. Wir nennen unter ihnen „Liber cronicarum“ von Schedel, gedruckt 1493 in Nürnberg, oder „Cronica Hungarorum“ von Thurocz, die wir in zwei Ausgaben, der Brünner und der Augsburger, beide aus dem Jahr 1477, besitzen.

Ebenso sind Petrarca und Boccaccio gut vertreten und die Literatur, Geschichtswissenschaft und klassische, griechisch-römische Philosophie lie-

gen nicht nur in zahlreichen, sondern auch in sehr kostbaren Werken auf. Wir erwähnen noch Suetonio mit „*Vilae Caesarum*“; Cicero mit „*De amicitia*“ oder „*Epistolae ad familiares*“; Cato, P. Virgilius Maro, Publius Terentius Afar, Platon, Plotinus, Seneca, Plinius, Euclid und Strabo. Diese berühmten Dichter sind durch den Druck ihrer Werke in kostbaren Auflagen, die von den berühmten Buchdruckern des 15. Jahrhunderts mit peinlicher Sorgfalt ausgeführt wurden, neu belebt worden und sind in unserer Inkunabelnsammlung in großer Anzahl zu finden.

Als Schlußfolgerung können wir sagen, daß unsere Inkunabelnsammlung die Liebhabereien, Beschäftigungen, Gedankenrichtung und kulturelle Ausrichtung ihrer ursprünglichen Besitzer widerspiegelt. Die religiösen Werke haben den Priestern des Dominikanerklosters oder der Stadtbibliothek aus dem Stuhl und der Burg Hermannstadt gehört, die Bücher weltlichen Inhalts sind von Baron Brukenthal zwei Jahrhunderte später aus dem Westen angekauft worden. Die ersteren waren zum persönlichen Gebrauch, die letzteren aber als seltene Exemplare von großem Wert für den Bücherliebhaber angeschafft worden.

**In colecția „Studii și Comunicări“ a Muzeului Brukenthal
apar în anul 1956 următoarele lucrări:**

1. *Nicolae Lupu:* Un cuptor prefeudal lângă Gușterița (Sibiu).
Carol Göllner: Refugiații din Țara Românească la Sibiu în anul 1821.
2. *Cornel Irimie:* Pivele și vîltoarele din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului.
3. *Herbert Hoffmann:* Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei.
4. *Iuliu Bielz:* Manufacturile de ceramică fină din Transilvania.
J. M. Stock, un portretist transilvănean de seamă din secolul al XVIII-lea.
Statuietele de plumb ale lui Raphael Donner de la Muzeul Brukenthal.
5. *Teodor Ionescu:* Problema identificării tablourilor din Galeria Brukenthal.
Tinca Tarangul: Contribuții la bibliografia pinacotecii Muzeului Brukenthal.
6. *Nicolae Dunăre:* Specificul etnografic al Cimpiei Ardealului.
7. *Veturia Jugăreanu:* Crîmpeie de cultură din secolul al XV-lea, oglindite în colecția de incunabile a Bibliotecii Brukenthal din Sibiu.

★

**In der Reihe der „Forschungsergebnisse“ erscheinen im Jahre 1956
folgende Abhandlungen:**

1. *Nicolae Lupu:* Ein vorfeudaler Ofen bei Hammersdorf.
Carl Göllner: Flüchtlinge aus der Walachei in Hermannstadt im Jahre 1821.
2. *Cornel Irimie:* Die Walkmühlen und Wirbelkorbanlagen in der Mărginimea Sibiului und im Mählbachtal.
3. *Herbert Hoffmann:* Studienbeitrag zur Geschichte und Technik der sächsischen Töpferkunst in Süd-Siebenbürgen.
4. *Julius Bielz:* Die Steingut-Manufakturen in Siebenbürgen.
J. M. Stock, Siebenbürgischer Bildnismaler des 18. Jahrhunderts.
Die Bleistatuetten Raphael Donners im Brukenthal-Museum.
5. *Teodor Ionescu:* Das Problem der Identifizierung der Gemälde in der Brukenthal-Galerie.
Tinca Tarangul: Beiträge zu einer Bibliographie der Gemädegalerie des Brukenthal-Museums.
6. *Nicolae Dunăre:* Die ethnographische Eigenart der Siebenbürgischen Heide.
7. *Veturia Jugăreanu:* Kulturelemente des 15. Jahrhunderts, wiedergespiegelt in der Inkunabelnsammlung des Brukenthal-Museums in Hermannstadt.

Responsabil de carte : Veturia Jugăreanu
Revizle științifice : Nicolae Lupu și Pimen Constantinescu
Tehnoredactor și corector : Iosef Huber

Dat în lucru 23. 11. 1957. Bun de tipar 24. 01. 1957. Tiraaj 1500 + 200. Hârtie semivelină de 65 g/m², 70 × 100/16. Cofl editoriale 1,227. Coli de tipar 1,375. A. 04812. Indicele de clasificare pentru bibliotecile mari 001(093),14^a. Indicele pentru bibliotecile mici 09.

Tiparul executat sub com. nr. 5336 la
Întreprindere Poligrafică Sibiu, str. I. V. Stalin nr. 15 — R. P. R.

Lei 2.-